

BUXORO AMIRLIGI DIPLOMATIYASI TARIXIGA NAZAR.

Usmonov Romozon

Nabiyeva N.K.

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika
instituti.

Annotatsiya: Buxoro amirligi O‘rta Osiyoning siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri sifatida o‘z davrida xalqaro munosabatlar va diplomatik aloqalarda muhim rol o‘ynagan. Ushbu mavzu Buxoro amirligining diplomatiyasi tarixiga bag‘ishlanib, uning qo‘shni davlatlar, Rossiya imperiyasi, Xitoy va xonliklar bilan bilan bo‘lgan siyosiy aloqalarini tahlil qiladi.

Kalit so‘zlar: Buxoro amirligi, diplomatiya, xalqaro munosabatlar, elchilik, savdo yo‘llari.

Buxoro amirligi Markaziy Osiyo tarixida siyosiy, madaniy va iqtisodiy jihatdan muhim o‘rin tutgan davlatlardan biri hisoblanadi. Uning xalqaro maydondagi o‘ziga xos diplomatik faoliyati amirlikning mustaqilligini saqlab qolish, ichki barqarorlikni ta‘minlash va savdo yo‘llarini rivojlantirish kabi strategik maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qilgan. Ayniqsa, qo‘shni davlatlar va kuchli xalqaro o‘yinchilar – Rossiya imperiyasi, Xitoy va Britaniya bilan olib borilgan aloqalar bu borada muhim ahamiyat kasb etadi.

Buxoro amirligi diplomatiyasining asosiy xususiyatlari uning xalqaro munosabatlar sohasida ikki asosiy yo‘nalishga – diniy hamjihatlik va iqtisodiy manfaatlarni himoya qilishga yo‘naltirilganligini ko‘rsatadi. Bir tomondan, musulmon dunyosiga asoslangan diniy birdamlikni targ‘ib qilgan amirlik, boshqa tomondan, Rossiya, Britaniya, Afgoniston, Turkiya va Xitoy kabi davlatlar bilan

manfaatli savdo va siyosiy aloqalarni rivojlantirish orqali o'z geosiyosiy mavqeini mustahkamlashga harakat qilgan.

Buxoro-Rus podshohligi munosabatlari: Buxoro-Rossiya munosabatlari XVIII-XIX asrlarda rivojlanib bordi. Bunda Buxorodan Rossiyagd bir necha marta junatilgan Ernazar Maqsudov boshchiligidagi elchilik missiysi sabab boldi. XIX asr boshida Rossiyadan Buxoroga yuborilgan elchilarning soni kop emas edi. 1804 yili Buxoroga yuborilgan rus elchilari Gaverdovskiy yolda qaroqchilarga duch kelib, maqsadga yetolmay orqaga qaytishga majbur boladi.

1809- yili podshoh Aleksandr I nomidan Orenburg general-gubernatori tomonidan Buxoroga yuborilgan Subhonqulov boshchiligidagi missiya yuboriladi. Rus-fransuz urushi davrida Buxoro bilan Rossiya ortasida nafaqat elchilik, balki karvon yo'llaridagi qaroqchilikning kuchayib ketganligi tufayli o'zaro savdo aloqalari ham ancha qisqarib qolgan edi.

Rossiya tashqi ishlar vaziri Andrey Budberg 1806-yil 19-noyabrda amir Haydar nomiga bitilgan maktubni topshiradi. 1818-yilda Buxorodan Rossiyaga Azimjon devonbegi boshchiligidagi elchilar muzokaralar o'tqazish maqsadida Peterburgga yuboriladi. Rossiya mazkur elchilikka javoban 1820-yilda Rossiyaning Tehrondagi diplomati A.F. Negri boshchiligidagi elchilik missiyasini yuboradi. [1.210 B]

1833-yili Vasiliy Perovski Orenburg general-gubernatori etib tayinlangach, Rossiya imperiyasining O'rta Osiyoga faol harbiy harakatlari boshlanadi. Pyotr Perovski Buxoroning siyosiy ahvolini, uning ichki va tashqi savdosini bilishga qiziqib, Orenburg savdosini o'rganib chiqadi. Shu maqsadda u Buxoroga maxfiy ko'rsatma bilan Pyotr Demezoni elchi qilib jo'natadi. Elchi Buxoroning Rossiyaga munosabati masalasini va O'rta Osiyoning boshqa davlatlar bilan savdo aloqalarini o'rganishi kerak edi. Pyotr Demezoni mulla kiyimida, Mulla Ja'far ismi bilan Buxoroga kelgan. Tarjimonlik va o'qituvchilik faoliyati uning sharq tillari, urf-odatlar va sharqona odob borasidagi bilimlarini doimo takomillashtirib borishga imkon yaratgan

hamda Sharq mamlakatlarida sodir bo'layotgan voqealardan doimo xabardor bo'lib turishiga yordam bergan. Pyotr 1833–1834-yillarda Buxoroda bo'lib, Buxoro tarixi bilan bog'liq ko'p ma'lumotlarni yig'gan. Keyinchalik bu xabarlar tarixchi Naftula Xalfin tomonidan nashr qilingan. Konstantin Butenev boshchiligidagi josuslik missiyasining asosiy maqsadi Buxoro va unga qo'shni mamlakatlar to'g'risida ma'lumotlar to'plashdan iborat edi. Amir Nasrullo Yevropa davlatlarining shubhali takliflariga asosli ravishda ishonmay, Usmonli turk sultonligi bilan aloqalarni faollashtirishga intiladi. Biroq Usmonli turk sultonligi va Eronga yuborilgan elchilar ko'zlangan maqsad (Yevropa davlatlarining agressiyasiga qarshi islom davlatlarining ittifoqini tuzish)ga erisha olmay, orqaga qaytishga majbur bo'ladi. [2.78B]

Buxoro-Turkiya munosabatlari:

Mang'itlarning Rus hukumati bilan o'zaro kelishmovchiliklaridan foydalangan Usmoniylar davlati ularni ruslarga qarshi ittifoqqa tortishga harakat qildi. 1789-yilda Shohmurodning elchisi Muhammad Badi Istanbulga boradi. U keltirgan maktubda Eron ustidan shikoyat qilinib, uning Turonlik ziyoratchilarni haj safariga borishlariga to'sqinlik qilayotgani bildiriladi. Shohmurod, shuningdek, Usmoniylar Rossiya bilan urushda yutib chiqishiga umid bildirib, g'alabaga erishilganida, o'rtada tuzilajak tinchlik shartnomasida Rossiyaning Buxoroga hujum qilmasligi haqidagi bandni kiritishni taklif etadi. Usmoniylar sultoni Salim III (1789–1808) Buxoro amiri Shohmurodga xat yo'llab, Rossiyaga qarshi urush boshlaganini, bu urushga Dog'iston xalqlari, cherkes, abxaz qabilalari va qabartoy xalqlari shay turganini hamda Buxoro hukmdori ham bu urushga bosh qo'shishi kerakligini bildirgan. Lekin amir sultonning bu taklifini qabul qilmaydi. U bu orqali Rossiya bilan munosabatlar yomonlashuvining oldini olmoqchi edi. [3.46 S]

Shu masalada 1796-yil u Rossiyaga elchi yuborib, Usmoniylar taklifini qabul etmaganini bildirgan. Amir Shohmuroddan keyin Buxoro taxtiga chiqqan amir Haydar Usmoniylar bilan aloqalarni davom ettirishga harakat qilgan hamda taxtga

chiqqanligini bildirish uchun Eshmuhammad devonbegi va Mirza Muhammad Yusufni Istanbulga yuborgan.

Buxoro-Angliya munosabatlari:

XIX asrning birinchi yarmida ingliz-rus munosabatlari juda keskinlashib ketdi. Bunga Angliya va Rossiyaning yangi yerlarni istilo etishga faol va muntazam intilishlari, o'z mollarini sotish bozori uchun kurash va yangi daromadli xomashyo zahiralarini izlab topish yo'lidagi harakatlari sabab bo'ldi. Bu esa ularning Turondagi manfaatlari to'qnashuviga olib keldi. Amir Nasrullo Buxoroda hukmronlik qilgan yillarda Rossiya va Angliyaning mintaqadagi manfaatlari toqnashgan davr deb hisoblanadi. XIX asrning 20-30 yillarida Buxoroda bolgan A.Byorns va G.Vamberining yozishicha amir hukmronligining dastlabgi yillarida Rossiya va Angliyaga nisbatan ochiq siyosat yuritgan. Amir Nasrullo ingliz siyosatdonlarining asl niyatini payqagach, ularga nisbatan xayrixoh siyosatini o'zgartirgan.[4.42S]

Buxoroga kelgan quyidagilar Ost-Indiya kompaniyasi maxfiy topshiriqlarini bajardilar:

Uilyam Murkroft, Jorj Trebek (1821–1825);

Aleksandr Byorns (1831–1832);

Charlz Stoddart, Artur Konolli (XIX asrning 30-yillari)

O'zining surbet qiliqlari va dimog'dorligi, takabbur va kalondimog'ligi, sharqona diplomatiya qoidalarini nazar-pisand qilmaganligi (Ark oldidan ot minib o'tishi, rasmiy qabul marosimida o'zini tuta olmasligi va boshqalar) oqibatida amirning farmoni bilan polkovnik Charlz Stoddart zindonga tashlanadi va 1842-yil 17-iyunda boshqa ingliz zobiti Artur Konolli bilan birgalikda Buxoro shahrida qatl qilinadi. Buxoro ulamolari har ikki ingliz zobitiga ular islom dinini qabul qilishsa, gunohlari kechirilishi va o'zlari tirik qolishlarini aytishganda, ingliz zobitlari rad javobini

berishgan. Ingliz zobitlarining o'ldirilishi amir Nasrulloning Yevropa davlatlari, xususan, Angliya bilan munosabatlari darz ketishiga sabab bo'ladi. [5. 68S]

Xulosa qilib aytganda, Buxoro amirligining diplomatiya tarixi Markaziy Osiyoning murakkab siyosiy jarayonlari va xalqaro munosabatlarida muhim o'rin egallaydi. Amirlikning tashqi siyosati Sharq va G'arb o'rtasidagi savdo yo'llarini nazorat qilish, madaniy aloqalarni rivojlantirish hamda hududiy mustaqillikni saqlashga qaratilgan edi. Diplomatik aloqalar Buxoroni nafaqat mintaqadagi, balki xalqaro sahnadagi nufuzli o'yinchiga aylantirdi.

Buxoro amirligi tarixidan saboq olib, uni chuqur o'rganish milliy merosimizni anglash va xalqaro munosabatlarda o'z o'rnimizni mustahkamlash uchun bebaho manba hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Zamonov. A.Egamberdiyev. "Buxoro amirligi tarixi". Toshkent-2022
2. B.S.Mannonova "O'zbek diplomatiyasi tarixidan". Toshkent-2003
3. J.Shodiyev. "Buxoro amirligi davlatchiligining rivojlanishi". Toshkent-2010
4. Q.Rajabov. "Amir Nasrulloh Bahodurxon yoxud xoni shahid"
5. R.Alimova. "O'rta Osiyo davlatlarining qoshni davlatlar bilan diplomatik va savdo-iqtisodiy aloqalari". Toshkent-2017